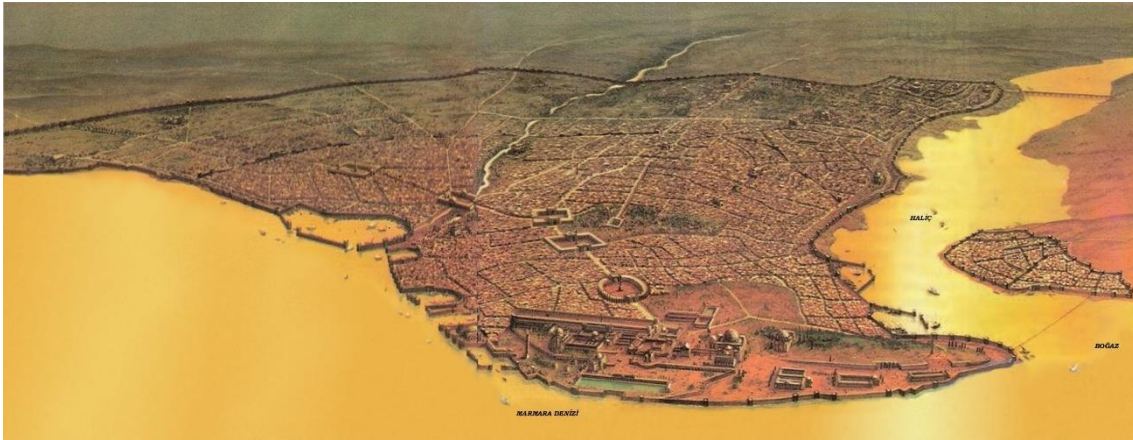

ELS ECOS DE LA CAIGUDA DE CONSTANTINOBLE

TREBALL FINAL DE GRAU

RESUM: la conquesta otomana de Constantinoble és considerat un dels moments claus de la història europea, que marca la fi de l'Edat Mitjana. Aquest treball és una aproximació a les conseqüències que va comportar la fi de l'Imperi Bizantí l'any 1453, per tal de poder entendre la importància que va tenir per als contemporanis, de quina manera els va afectar i quines van ser les seves reaccions, que podem seguir a través de la literatura de l'època, com ara els poemes que es lamenten per la pèrdua de la ciutat i que reclamen la croada per recuperar-la.

Conceptes clau: Constantinoble, Mehmet II, croada, «treno», Unió de les Esglésies.

ABSTRACT: The conquest of Constantinople by the Ottoman Empire is considered one of key moments in European history, marking the end of the Middle Ages. This work is an approach to the consequences of the collapse of the Byzantine Empire in 1453, to try to understand its impact on the people of the time, the ways in which they were affected by it and what their reactions were, all of which we can study through contemporary literature, for example in poems mourning the loss of the city and calling a crusade to recover it.

Key concepts: Constantinople, Mehmet II, crusade, «threnody», Union of Churches.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Alumne: Sergio Plana García

NIUB: 14756243

Tutor: Ignasi Baiges Jardí

Departament: Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica

Data de lliurament: 09-09-2013

Curs: 2012-13

ÍNDIX DE CONTINGUTS

Introducció.....	2
La caiguda de Constantinoble a la historiografia, un estat de la qüestió.....	4
La resposta d'Occident: la idea de Croada al segle XV	8
La unió de les Esglésies i la seva conveniència.....	8
La idea i els intents de Croada després de 1453: Pius II Piccolomini	11
La caiguda de Constantinoble i l'Imperi Otomà	12
Mehmet II <i>Fatih</i> : motivacions i justificacions per la conquesta	13
Els hereus eslaus de Bizanci. Moscou i la Tercera Roma	16
La significació de la Caiguda de Constantinoble al món grec: els «planys»	18
Fi de Bizanci, fi del món: la concepció escatològica bizantina i el mil·lenarisme	18
Les manifestacions culturals gregues després de la 1453: els « <i>tbrenoi</i> » o «planys» per la Caiguda de Constantinoble.....	18
L'eco de la Caiguda a la Corona d'Aragó i el seu reflex a la literatura catalana	19
Reescrivint la història: Tirant lo Blanc.....	19
La poesia en català sobre la Caiguda de Constantinoble.....	20
Conclusions.....	21
Bibliografia	23
Annex documental.....	25
Critòbul d'Imbros	25
Giorgios Frantzès	26
Ducas	27
Trenos.....	28

INTRODUCCIÓ

De la tradició historiogràfica del segle XIX hem heretat, per bé o per mal, la preocupació per la periodització a la Història, amb l'establiment de dates frontissa que marquen la separació del temps històric en etapes diferenciades que en faciliten l'estudi. Aquestes dates clau es caracteritzen, a grans trets, per la seva arbitrarietat¹ i per la seva gran càrrega simbòlica. La primera característica ha propiciat la crítica de la historiografia posterior a aquesta necessitat de compartimentar la Història que van tenir els historiadors decimonònics, doncs tot i que és pràctica, no permet explicar bé els processos de canvi social, polític o cultural que es poden distingir entre per exemple l'Edat Antiga i l'Edat Mitjana, ja que no és una qüestió d'un dia per l'altre, i els canvis en les societats són difícilment encabibles en forquilles cronològiques molt concretes o precises. Com això no acostuma a ser possible, tornem a la segona característica de les dates frontissa: el seu simbolisme. Tot i que avui dia no s'admet de manera unànime que l'Antiguitat acabi el 476 amb la deposició de Ròmul Augústul², o que la contemporaneïtat s'iniciï de cop i volta el 14 de juliol de 1789 amb la presa de la Bastilla a París, ningú no pot negar el significat i la dimensió simbòlica, en alguns casos magnificada i mitificada, que evocuen aquestes dates més enllà fins i tot de la seva transcendència històrica.

Aquest és el cas del 29 de maig de l'any 1453, que va passar a l'imaginari col·lectiu com el dia de la conquesta otomana de Constantinoble, i que ha marcat simbòlicament la fi de l'Edat Mitjana. Si en un sentit estricte, i com diu Steven Runciman en el prefaci del seu exhaustiu relat de la caiguda de Constantinoble, el procés de transformació del món medieval cap a la modernitat no es fa en un dia, i no està determinat per la fi de Bizanci, sí admet que aquest fet exercí un gran impacte en les mentalitats de l'època i fou un element més dels que marquen la fi d'una època³. Tanmateix, i com apunta Pasquale Corsi⁴, la data és més significativa per assenyalar la fi d'un període, la *Media Aetas*⁵, que no per marcar l'inici d'una nova etapa històrica diferenciada, que més aviat podria correspondre a 1492,

¹ Són arbitràries no per haver estat escollides a l'atzar, sinó perquè aquestes dates poden variar en funció de les historiografies nacionals, que posen l'accent històric en un esdeveniment o en un altre, i per tant podem trobar manca de consens i d'acceptació internacional per a algunes d'aquestes dates frontissa.

²Data tradicional que podem trobar, per exemple, a Pöbra *Geschichte der Stadt Rom imMittelalter* de F. Gregorovius, es destaca la importància de la deposició de l'emperador-nen i de la tramesa de les insignies imperials a Constantinoble per part d'Odoacre, cabdill dels hèruls, com a símbol de la fi de l'Imperi Romà d'Occident. Per definitiu que ens pugui semblar, però, no va ser vist pels seus contemporanis de manera tan transcendental com el saqueig de Roma pels visigots d'Alaric l'any 410, ja que deposicions d'emperadors n'hi havia hagut moltes durant el Baix Imperi, però feia segles que els bàrbars no saquejaven Roma, i per tant va ser font de major preocupació i trasbals al món romà, motivant a Sant Agustí d'Hipona la redacció de *La Ciutat de Déu*.

³RUNCIMAN, S. *La Caída de Constantinopla*. 1973. pp. 5-6

⁴CORSI, P. *Fine de Bisanzio, fine del Medioevo? a L'Europa dopo la caduta di Constantinopoli: 29 maggio 1453*. 2008. pp 55-71

⁵Denominació proposada per Georg Horn al s. XVII, per denominar el lapse de temps entre el 476 i la caiguda de Constantinoble el 1453, com a *Imperia et regna mediævi*, i per tant el període que separa l'Antiguitat i la Modernitat. D'aquesta manera no es va definir l'Edat Mitjana per ella mateixa, sinó respecte de les etapes precedent i posterior, i va rebre una valoració, per part dels pensadors il·lustrats del s.XVIII, carregada de connotacions negatives associades a la decadència, el retrocés cultural i a la foscor. *Ibidem*. p. 57

pels efectes de la descoberta colombina del Nou Món i tot el que va comportar per a l'economia europea, fins aleshores mediterraneocèntrica, i al seu procés d'atlantització⁶.

És, però, l'impacte de les conseqüències de la caiguda de Constantinoble més enllà de la nostra idea de canvi d'època, en diferents societats i àmbits socials, que ens han arribat a través de registres molt diversos, el que constitueix l'objecte d'aquest treball, que té un caràcter essencialment bibliogràfic. En primer lloc realitzaré un estat de la qüestió, que considero imprescindible per analitzar a grans trets les visions sobre la caiguda de Constantinoble a les cròniques coetànies i dels autors que he considerat més rellevants a partir del segle XVIII en endavant, comparant els seus punts de vista i les seves valoracions al voltant d'algunes qüestions primordials, considerades causes i conseqüències fonamentals per a aquests autors.

Els següents apartats del treball bé podrien ser mereixedors d'un treball exhaustiu cadascun, i no podran ser tractats més que sintètica i superficialment, tot i que poden servir com a pedra de toc per a futures investigacions i treballs sobre la qüestió. El primer d'aquests epígrafs tracta sobre la resposta o respostes polítiques per part de l'Europa occidental, centrant-me en els intents d'Unió de les Esglésies i sobretot, a partir de 1453, en els intents, més retòrics que reals, de convocar una croada per reconquerir la ciutat. Un cop analitzat el paper que juga Occident i la idea de croada, tractaré breument els usos i aprofitaments ideològics de la caiguda de Constantinoble i la fi de l'Imperi Bizantí per part, en primer lloc, de Mehmet II, però també dels prínceps russos o per monarques occidentals, centrant-me en les idees de restauració i continuïtat.

En darrer terme, la significació de la caiguda de Bizanci, les implicacions i el que representava la ciutat de Constantinoble pels darrers bizantins en el seu imaginari col·lectiu, marcat per la seva concepció universalista⁷ i milenarista. Amb intenció de donar una altra dimensió al treball, m'he proposat estudiar les manifestacions culturals, essencialment literàries, sorgides d'arrel de la conquesta constantinopolitana, entre les que en destaquen els *trhênoi* o poemes grecs que es dolien per la pèrdua de la seva ciutat i Imperi, i en el cas de la literatura occidental, centrar-me en el cas de la Corona d'Aragó i la literatura en català, que se'n fa ressò en obres tant de caràcter popular com més aristocràtiques. Això em permet, d'aquesta manera, donar una visió transversal de l'afectació social i del daltabaix emocional que, més enllà del mite i el simbolisme de la data, va causar la caiguda de Constantinoble l'any 1453 a la gent que va viure al segle XV en ple procés de canvi entre el món medieval i el món modern.

⁶Ibidem. p. 68

LA CAIGUDA DE CONSTANTINOBLE A LA HISTORIOGRAFIA, UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Sols la recerca bibliogràfica exhaustiva al respecte de la caiguda de Constantinoble ja seria gairebé inabastable, per no parlar de la lectura i anàlisi d'aquesta bibliografia, per la qual cosa em cenyiré a un nombre relativament reduït i selecte d'autors que puguin realment aportar punts de vista propis i distints, de tal manera que els pugui tractar a fons i establir les comparacions pertinents entre unes visions i altres sobre certs punts que considero fonamentals al voltant de la fi de l'Imperi Bizantí. Afortunadament disposem d'aquesta abundosa bibliografia ja que tota història de Bizanci que aprofundeixi en el tema poc o molt fa esment o referència a la caiguda de Constantinoble, quan no se li dedica un capítol sencer. El problema no és, doncs, d'accés a la bibliografia, sinó de selecció d'aquesta, ja que seria impossible, a més d'innecessari, tractar-la tota ella en l'espai del que aquí es disposa.

Tot i aquesta abundància i disponibilitat bibliogràfica, cal distingir entre les obres i treballs dedicats exclusivament a la caiguda de Constantinoble, que en trobem, de les obres de caràcter més general però que poden aportar algun element d'interès o una visió concreta sobre les qüestions que tractaré d'abordar. Tampoc és possible, però, donar una visió general de la historiografia bizantina més enllà d'allò estrictament necessari, i per tant recomano al lector interessat en aprofundir sobre aquest tema la lectura de la introducció de la *Historia del Estado Bizantino*, obra clàssica de Georg Ostrogorsky, i la consulta de l'obra *Lo Stato Bizantino* de Silvia Ronchey, que també pot resultar de gran utilitat per a aquest propòsit.

Tot i que en els seus darrers moments, reduït amb prou feines a la ciutat de Constantinoble, difícilment podríem afirmar que el que restava de l'Imperi Bizantí era un Estat, en l'imaginari del món medieval dels autors del segle XVI i XVII, respecte dels regnes feudalitzats d'Europa Occidental l'Imperi Bizantí va representar l'Estat per excel·lència⁸. Aquests autors, com per exemple Du Cange⁹, compromesos amb l'ideal absolutista i amb afany justificador, van ser dels primers que, a la França de Lluís XIII i Lluís XIV, amb el patrocini dels cardenals Richelieu i Mazarino, van dedicar-se a la història de Bizanci. No sorprèn que al segle XVIII, els autors més crítics amb l'absolutisme, il·lustrats com Voltaire o Montesquieu no mostressin cap simpatia per Bizanci i la mostressin, en paraules de Montesquieu, com la "història d'una decadència contínua", caracteritzada per les turbulències, el paper de la religió i el mal govern¹⁰. A propòsit d'aquests pensadors il·lustrats calen dos breus consideracions. La primera és que, en molts casos, la intenció moralitzant de les seves obres predomina per sobre del coneixement

⁸RONCHEY, S. *Lo Stato Bizantino* (2002). p. 147

⁹Charles Dufresne, senyor du Cange (1610-1688), qualificat per Ronchey com a "grande pionere della bizantinistica" a *Ibidem* p. 151, o per Ostrogorsky com "verdadero fundador de los estudios de historia bizantina" a OSTROGORSKY, G. *Historia del Estado Bizantino* (1984). p. 19

¹⁰RONCHEY, S. *Op. cit.* pp. 154-155

històric dels autors, que cauen sovint en tòpics i generalitzacions. Tanmateix, i malgrat posteriors esforços historiogràfics, la idea de decadència que van imprimir els il·lustrats sobre l'Imperi Bizantí ha arribat als nostres dies amb força. Per a ells la caiguda de Constantinoble no és més que la culminació lògica d'un procés de decadència de més de mil anys de duració. En aquesta línia il·lustrada podem trobar l'historiador britànic Edward Gibbon i la seva enciclopèdica obra *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano*, que atribueix al cisma entre Orient i Occident i a les seves diferències irreconciliables una de les causes de la destrucció de l'Imperi bizantí¹¹. Aquestes diferències, que impedeixen la unió de les dues Esglésies al concili de Florència, condemnen segons Gibbon una Constantinoble totalment dependent de l'ajut occidental, que hagués estat major si s'haguessin unit les Esglésies¹². La caiguda de Constantinoble és la fi d'una llarga decadència, a la que posen fi els otomans integrant la ciutat en el seu Estat convertint-la en la seva capital i tornant-li en part el seu esplendor perdut¹³.

Al segle XIX la influència que rep la Història amb més força no és ja la Il·lustració sinó essencialment el Romanticisme, que va aportar una posada en vàlua del passat medieval com a embrió de les comunitats i grups nacionals. En el cas de Grècia, en aquell moment en lluita per aconseguir la seva independència respecte l'Imperi Otomà, i gaudint de les simpaties d'intel·lectuals i poetes europeus que consideraven que, en darrera instància, el bressol de tota Europa era Grècia, es va reavaluar igualment la història de l'Imperi Bizantí. Autors com el britànic George Finlay o el grec Paparrigópulos entre molts d'altres van defugir la idea d'un Imperi decadent per se i van argumentar la desaparició de l'Imperi el 1453 per la desfeta que havia suposat la conquesta de Constantinoble el 1204 durant la IV Croada, i per tant per causes exògenes enlloc d'endògenes. Aquesta historiografia presta menys atenció a la ruïna de l'Imperi dels Paleòlegs i cerca els moments d'esplendor com el de la dinastia macedònica als segles X i XI, i per tant és precís avançar més en el temps per trobar una historiografia més dedicada a la qüestió que ens ocupa.

A inicis del segle XX un intel·lectual austríac obsessionat amb la cultura europea i la seva decadència, Stefan Zweig, va publicar els seus *Momentos estelares de la humanidad* (1927), entre els que incloïa la caiguda de Constantinoble. Tot i no ser historiador, Zweig va realitzar una important contribució a la matèria per la seva difusió a un públic més ampli. Les seves concepcions sobre la decadència d'Occident es plasmen en el seu relat, que pren un to pessimista i recrimina a Occident l'oblit i la manca d'ajut incondicional als assetjats, que queden abandonats al seu funest destí¹⁴, i traint l'esperit d'unitat de la cristiandat que suposa la Unió de les Esglésies, que també s'encarreguen de boicotejar els mateixos grecs, moguts per la rancúnia cap els llatins. Dóna gran rellevància a la descripció del soldà Mehmet II, ja

¹¹GIBBON, E. *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano* (2006). Vol. IV, p. 199

¹²Ibidem. p. 373

¹³Ibidem. p. 417

¹⁴ZWEIG, S. *Momentos estelares de la humanidad* (2002). pp. 54-55

que inicia el relat amb l'ascens d'aquest al tron otomà, i en destaca la seva crueltat, el seu refinament i la seva obsessió per la conquesta de Constantinoble¹⁵. En darrer terme, atribueix la caiguda de la ciutat a l'atzar del destí, a la cèlebre Kerkoporta que els turcs troben oberta durant l'assalt final¹⁶, i que apareix esmentada en algunes fonts, com veurem més endavant.

Coincidint amb l'efemèride del cinquè centenari de la conquesta de la ciutat, l'escriptor finès Mika Waltari, conegut per novel·les històriques com *Sinuhé l'egipci* (1945) va aportar el seu relat novel·lat, *El sitio de Constantinopla* (1953), *The Dark Angel* a la versió en llengua anglesa. La història d'amor desesperada entre la filla del megaduc, Ana Notaras, i un llatí d'ascendència grega, Giovanni Angelos, té com a rerefons el setge i la caiguda de Constantinoble, i descriu a fons personatges històrics com la pròpia Ana, el seu pare Lucas Notaras, el condottiero genovès Giovanni Giustiniani Longo o el canceller imperial Giorgios Frantzès, entre d'altres. Tot i formar part de l'univers literari i de la ficció, obres com les de Zweig i Waltari han servit per fer arribar la caiguda de Constantinoble fins als nostres dies no com una qüestió reduïda a cercles erudits, sinó que representa un d'aquests "moments estel·lars" segons Zweig, i ha transcendit fins esdevenir per a nosaltres la frontera cronològica entre l'Edat Mitjana i la modernitat, i sens dubte un dels episodis històrics més cèlebres i difosos. Tot i no tractar-se d'historiadors i de no conrear el gènere de la història sinó la literatura, les seves aportacions són prou rellevants com per a ser incloses en aquest estat de la qüestió, i tot i que no fóra aconsellable per qui vulgui estudiar la caiguda de Constantinoble que només prenguéss en consideració relats com el d'Stefan Zweig o Mika Waltari, com a primera aproximació i contrastant amb altres fonts i treballs que resulten imprescindibles per a poder elaborar aquest treball, i adquirir una panoràmica el més completa possible sobre la caiguda de Constantinoble i el que va suposar en el seu context.

L'aportació més exhaustiva i completa, i que manté la seva vigència com a referència bàsica i obligatòria sobre la qüestió és *La caída de Constantinopla* (1965) d'Steven Runciman. L'historiador britànic dedica 400 pàgines a contextualitzar en profunditat l'evolució de l'Imperi Bizantí en els seus darrers dies i també l'ascens imparable de l'Imperi Otomà i relatar amb tot luxe de detalls el setge de Constantinoble i també l'endemà de la conquesta i el que aquesta va suposar. Al prefaci del llibre l'autor dóna la caiguda de la ciutat de Constantí com inevitable, envoltada com estava pels dominis otomans tant a Europa com a Àsia, i que tota la commoció que pogués causar la conquesta de Constantinoble a Europa no va modificar la tènua política a Occident de falses promeses i falses esperances d'ajut militar a l'emperador de Bizanci, amb escasses excepcions, degut a que les potències occidentals també van veure la caiguda de Constantinoble com una qüestió de temps¹⁷.

¹⁵Ibidem. pp. 37-38

¹⁶Ibidem. pp. 60-63

¹⁷RUNCIMAN, S. *La caída de Constantinopla* (1973). pp. 6-7

Amb tot, sí reconeix la importància que va tenir aquesta conquesta per a la consolidació i vertebració de l'Imperi Otomà, que va fer d'Istanbul la seva capital, i la importància que va tenir per al món grec la pèrdua de la ciutat que representava l'últim reducte de l'Imperi Bizantí, esdeveniment al que van donar un caràcter fins i tot escatològic i apocalíptic¹⁸. L'ajut occidental, en qualsevol cas, va restar sempre condicionat a la consumació de la Unió de les Esglésies acordada al Concili de Ferrara-Florència (1431-1445)¹⁹. Runciman va més enllà que Zweig pel que respecta a la Unió de les Esglésies i la descriu amb una major complexitat i detall, però cal tenir en compte que ni un cop consumada la Unió, ni després de la caiguda de Constantinoble Occident va ser capaç d'articular una resposta política ni militar per combatre el creixent poder otomà.

Pel que respecta a la segona meitat del segle XX l'obra de referència per a la caiguda de Constantinoble és la de l'historiador italià Agostino Pertusi. *La Caduta di Constantinopoli* ofereix, en dos volums, un recull exhaustiu de les fonts i els testimonis de tota mena, ja siguin grecs, llatins o turcs. Per tant constitueix un magnífic complement de l'obra de Runciman, ja que al seu relat detallista es pot afegir el testimoni directe dels contemporanis i també poemes i altres manifestacions culturals que hi fan referència²⁰. Aquests autors representen unes visions de la història més neutra que la dels historiadors anteriors, massa influïts pel pensament de l'època, i que són els grans responsables dels grans tòpics que encara avui perduren al voltant de la història de Bizanci.

De les fonts primàries, que són igualment abundoses, destaquen entre les gregues els testimonis de Ducas, Frantzès i Critòbul d'Imbros, entre d'altres, i dels que he inclòs a l'annex del treball fragments de les seves obres. Trobem des d'autors que confessen la seva admiració per Mehmet el Conqueridor, com Critòbul, i tot i que intenta justificar la posició dels conqueridors, ja que va ser nomenat governador de la seva illa natal, no amaga la cruesa del saqueig de Constantinoble. Més bel ligerant i tradicional és Ducas, tot i que aquest es trobava al servei de Gènova i havia de posicionar-se del costat unionista i prollatí. En canvi, Frantzès, que havia estat secretari i home de confiança de Constantí XI, té l'avantatge de ser un testimoni presencial, però l'inconvenient de tractar de justificar la seva obra i la del darrer emperador de Bizanci. Aquests autors van inspirar-se en els models clàssics, tals com Flavi Josep, Tucídides o Heròdot, i no són sinó una tria de la diversitat de fons i testimonis que hom pot trobar recollida a l'obra d'Agostino Pertusi.

¹⁸Ibidem. pp. 7-9

¹⁹Ibidem. pp. 124-125

²⁰PERTUSI, A. *La Caduta di Constantinopoli. L'econel mondo* (2007)

LA RESPOSTA D'OCCIDENT: LA IDEA DE CROADA AL SEGLE XV

La unió de les Esglésies i la seva conveniència

La desesperada situació a la que arribava l'Imperi Bizantí a començament del segle XV, quan l'Imperi ja quedava reduït amb prou feines a poc més que la capital, envoltada pels territoris otomans, va portar els seus dirigents a cercar el suport d'Occident. Manuel II va recórrer les principals corts europees demanant ajuda per contenir els turcs²¹, sense gaire èxit. No podien esperar l'ajut de les nacions ortodoxes, afeblides unes, reduïdes a vassallatge altres pels turcs, enemistades amb Bizanci malgrat compartir confessió religiosa o massa allunyades i amb altres problemes com per poder prestar el seu ajut²². Per tal d'obtenir l'ajut d'Occident calia salvar l'escull del cisma amb Roma, que havia dividit l'Església en dues branques que difícilment es reconciliarien. Miquel VIII al concili de Lyon, y més tard Joan V van abordar la Unió de les Esglésies, conscients de la necessitat que patien, i aquest darrer va sotmetre's al Papa el 1369, però sense voler comprometre els seus súbdits, conscient del rebuig que els llatins suscitaven entre la població grega ortodoxa.

I és que els llatins eren en part culpables de la situació de ruïna que travessava Bizanci, víctima de la IV Croada en 1204. Els bizantins havien vist com els "francs" s'havien repartit el seu territori, i haver de renunciar a la seva fe per la dels llatins era quelcom que molts no acceptarien ni a canvi de la salvació de l'Imperi. El cisma teològic, centrat en la qüestió del *filioque*²³, amagava un cisma més profund, una incomprensió mútua entre dues cultures que havien pres rumbos diferents feia segles i que difícilment es podrien reconciliar. Entre els partidaris de la Unió a Constantinoble hi havia els polítics, conscients que no podien resistir davant l'amenaça otomana sense l'ajut occidental, pragmàtics més enllà de les creences, i els intel·lectuals, que seduïts pel pensament occidental i la seva pujança, van acabar per instal·lar-se a Itàlia i ingressar a l'Església catòlica, com el cardenal Bessarion o Isidor de Kiev. La oposició a la Unió provenia del monacat oriental, institució amb predicament entre la població bizantina, i el baix clergat, que creien que més valia mantenir-se en la seva fe i la seva tradició que vendre-la als llatins, doncs era millor protecció que totes les Croades que Occident pogués convocar.

Manuel II va provar de demanar ajut sense voler comprometre's amb la Unió definitivament, ja que sabia que no podria convèncer el seu propi poble per a acceptar-la, malgrat la creixent amenaça otomana, tot i que no va obtenir dels diferents Papes i reis més que bones paraules i indulgències per recaptar entre els catòlics per a la defensa de la ciutat²⁴. El rei Segimon d'Hongria, fins a les fronteres del qual havien arribat també els turcs després de la batalla de Kosovo, va tenir major èxit que l'Emperador de Bizanci i va

²¹RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) pp. 13-14

²²Ibidem. p. 23

²³Ibidem. pp. 24-26

²⁴FLORISTÁN, J. M. *Los últimos Paleólogos, los reinos peninsulares y la cruzada a Constantinopla 1453, mitos y realidades* (2003) pp. 254-259

aconseguir que tant el Papa de Roma com el d'Avinyó prediquessin la croada contra els otomans. Es va organitzar un exèrcit format per borgonyons, francesos, alemanys i també anglesos, que es van unir a les tropes del rei Segimon i a aventurers d'altres països. L'exèrcit, d'uns 100000 efectius, era el més gran que mai s'havia reunit per a una Croada²⁵. Aquesta arribava en bon moment per a l'Imperi Bizantí, que es veia amb la seva capital assetjada pel soldà Baiazet. Aquest va aixecar el setge i va anar al pas dels croats, que van pagar molt cara la seva manca d'organització i entesa, i van ser derrotats a Nikopolis l'any 1396²⁶. El que va salvar Constantinoble no va ser, doncs, la croada, que va constituir un fracàs, sinó la irrupció dels tàrtars a Anatòlia i la derrota i captura de Baiazet a Ankara l'any 1402, i només per un temps.

El successor de Manuel II, Joan VIII, convençut que la única sortida per a l'Imperi era l'ajut occidental, va patrocinar la Unió de les Esglésies de manera més decidida que el seu pare, i es va engegar el projecte conciliar, amb el beneplàcit del Papa Eugeni IV i que es va celebrar a Itàlia, primer a Ferrara i posteriorment a Florència, entre els anys 1438 i 1445²⁷. La Unió es va assolir per la pressió de Roma, i es va forçar la signatura dels enviats de l'Església ortodoxa que eren contraris a la Unió. Els que eren favorables, com Bessarion o Isidor de Kiev van romandre a Itàlia per por a les represàlies a Orient, i van ingressar a l'Església catòlica. Tot i l'acord entre els delegats a Florència, i amb el mateix Emperador, era més fàcil signar que dur a terme la Unió a tots els efectes, i encara més que fos acceptada per la majoria dels ortodoxos²⁸.

La Unió va comportar la crida d'una nova croada, proclamada l'any 1440 per Eugeni IV, i composada altra vegada per una majoria d'hongaresos, que eren el poble que més a prop sentia l'amenaça turca i per tant eren els més sensibles a les crides de la Croada, sota el lideratge de Joan Hunyadi, voivoda de la Transilvània, i del rei Ladislau d'Hongria. A Albània el cabdill conegut com Skanderberg va protagonitzar una revolta contra els turcs, i Alfons el Magnànim i el Papat van preparar-se per participar-hi també, promentent deu galeres cadascun. L'exèrcit croat, d'uns 20000 homes, va ser esclafat el 10 de novembre de 1444 a Varna²⁹, i amb ell, la darrera expedició militar enviada per Occident en missió de Croada i amb l'objectiu de fer front l'Imperi Otomà, doncs el suport rebut durant el setge de 1453, amb divergències entre les fonts, rondava entre 2000 i 3000 llatins, molts dels quals eren residents a Constantinoble³⁰.

Menció especial mereix el rei de la Corona d'Aragó, Alfons el Magnànim, que havia conquerit el regne de Nàpols als Anjou l'any 1442. Amb el regne, Alfons sembla que va heretar també la tradicional política oriental angevina, i les seves ambicions el van portar a

²⁵RUNCIMAN, S. *Historia de las Cruzadas* (2008) pp. 943-944

²⁶Ibidem. pp. 945-946

²⁷RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) pp. 39-40

²⁸Ibidem. pp. 43-44

²⁹RUNCIMAN, S. Op. cit. (2008) p. 950

³⁰LÁSCARIS, E. *Los últimos defensores de Constantinopla* (1960) p. 135

aliar-se amb el dèspota Demetri de Morea, i va acceptar el vassallatge dels rebels albanesos. La seva intenció darrera, no obstant, no era la croada o l'ajut desinteressat a l'Imperi d'Orient, sinó que la seva intenció fou esdevenir ell mateix emperador de Constantinoble³¹, empresa que no va dur a terme per manca de mitjans, dels conflictes amb Gènova i els Anjou i per la conquesta otomana en darrer terme.

A partir d'aquí es podria especular al voltant de la conveniència o no de realitzar i consumir la Unió de les Esglésies, que no es va fer fins anys més tard, i si això va suposar o no desapropiar la darrera oportunitat de rebre l'ajut occidental, considerat vital. Per la majoria de bizantins, per la seva cultura religiosa no valia la pena comprometre el més enllà traint la seva fe, i creien que la seva situació, la seva consciència històrica com a poble en decadència era un càstig pels seus pecats³². Això darrer és degut al que C. Mango va definir com a «*backward-looking*», una manera d'entendre la seva història de manera nostàlgica, rememorant un passat gloriós que havia esdevingut contínua decadència fins a aquell moment³³. D'altra banda, també l'odi envers els llatins o l'escepticisme de la seva capacitat i voluntat de combatre als turcs, que havien vençut en tantes ocasions donaven lloc a idees com les atribuïdes al megaduc Lucas Notaras, quan suposadament va afirmar que «preferia abans el turbant otomà que la mitra llatina»³⁴.

A la mort de Murat II, l'emperador Constantí va reprendre la qüestió de la Unió quan va comprendre l'amenaça que suposava el nou soldà Mehmet. A la petició d'un nou Concili que abordés la Unió en termes més favorables a Orient, Roma va respondre amb intransigència, supeditant explícitament l'ajut militar a la consumació de la Unió, i insinuant represàlies en cas de no fer-ho³⁵. Quan es van fer paleses les intencions de Mehmet II, les repúbliques italianes, Gènova i Venècia, van mantenir actituds ambivalents, ja que temien per les seves colònies i possessions a Grècia o al mar Negre, i no van voler enemistar-se amb els turcs. Constantí va assumir la Unió i el Papa va enviar el cardenal Isidor, que havia estat signant del Concili, amb una escolta militar. La cerimònia solemne es va celebrar el 12 de desembre de 1452 a Santa Sofia, però no va comportar una crida immediata o efectiva per la defensa de Constantinoble per part del Papa. Amb tot, en moltes ocasions s'havia posat setge a Constantinoble i aquesta mai havia caigut, el papat no disposava dels mitjans i la resta de potències occidentals estaven immerses en altres conflictes. Els defensors de Constantinoble van ser-ho per decisió pròpia, com el *condottiero* genovès Giovanni Giustiniani Longo, que va reforçar les defenses de la ciutat amb 700 mercenaris, i va ser nomenat *protostrator* per l'emperador, és a dir, comandant en cap de les forces que havien de defensar Constantinoble. La resta, mariners venecians i genovesos, i també d'altres països, entre els que podem posar de relleu el cèlebre cavaller castellà Francisco Álvarez de Toledo

³¹BABINGER, F. Op. cit (1978) p. 69

³²RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) p. 45-46

³³MANGO, C. Byzantium. *The Empire of New Rome* (1980), pp. 4-5

³⁴RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) p. 48-49

³⁵Ibidem. pp. 124-125

i els seu contingent, i la colònia catalana a Constantinoble, dirigida pel cònsol Pere Julià³⁶. En qualsevol cas aquesta presència llatina a les defenses de la ciutat durant el setge no va ser prou nombrosa com per evitar-ne la caiguda, i no va ser prou com per exonerar les potències occidentals i sobretot el Papat per les responsabilitats adquirides per la via de la Unió de les Esglésies, i per la negociació de l'ajut promès, abandonant Constantinoble a la seva sort.

La idea i els intents de Croada després de 1453: Pius II Piccolomini

Malgrat l'horror que va recórrer tota Europa quan van arribar les notícies de la caiguda de Constantinoble, cap va ser el moviment que desemboqués en una croada per recuperar la ciutat, que des de l'òptica occidental pertanyia al cristianisme. Les ciutats de Gènova i Venècia van procurar mantenir a qualsevol preu el seu comerç i els seus dominis, tot i que no van sortir gens beneficiades de la conquesta de Constantinoble, perquè van perdre la posició de força que havien gaudit respecte de l'Imperi Bizantí, ja que ara havien de negociar-ho tot amb els turcs. No calia esperar d'elles sinó bones paraules per qualsevol intent de croada, però cap iniciativa a l'hora de dur-les a terme. El Papat va quedar com la institució impulsora de la croada, i pràcticament la única interessada a predicar-la. Nicolau V va promulgar la Croada el 1453, però ni Felip el Bo, duc de Borgonya, ni Alfons el Magnànim, ni els reis de França i Anglaterra, que es refeien de la terrible Guerra dels 100 anys, ni l'Emperador d'Alemanya, es van voler comprometre més enllà de solemnes juraments³⁷. El seu successor en el càrrec, Calixte III, de la família Borgia, va enviar una flota que va conquerir les illes de Naxos, Lemnos i Samotràcia de manera efímera.

A la mort de Calixte III l'any 1458 va ser succeït per Enees Silvio Piccolomini, amb el nom de Pius II. Aquest Papa, de gran cultura humanística, va fer esforços per a fer de la croada una realitat. A la seva obra *La Europa de mi tiempo* va tractar de convèncer els prínceps cristians de la necessitat d'aturar les guerres entre cristians, i fer-los veure que la potència que podien reunir entre tots era molt major a la de l'Imperi Otomà³⁸. Més cèlebre és la seva epístola a Mehmet II, en la qual s'adreça al soldà conqueridor amb la proposta que es converteixi al cristianisme a canvi de ser reconegut Emperador d'Orient de manera legítima, lloant les virtuts del soldà i equiparant-lo a Constantí i a Clodoveu, entre d'altres. Degut a que mai va arribar a enviar la carta a Mehmet, resulta complicat saber amb quina finalitat va redactar-la, tot i que s'especula amb que la finalitat fos per incitar també als líders dels cristians a la Croada, per la manera com està escrita³⁹. En darrer terme no va reeixir tampoc la Croada, i Pius II va morir l'any 1462 a Ancona, on l'estava preparant.

Ni tan sols l'expedició de Mehmet a Otranto i les seves intencions de conquerir Roma, només frustrades amb la seva mort l'any 1481, van aconseguir moure la comunitat cristiana,

³⁶LÁSCARIS, E. Op. cit. (1960) pp. 145-150

³⁷RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) pp. 302-304

³⁸PICCOLOMINI, E. *La Europa de mi tiempo* (1998) pp. 40-56

³⁹PICCOLOMINI, E. *Epístola a Mehmet II* (2003) pp. 16-20

i l'objectiu de recuperar Constantinoble es va diluir amb el temps, ja que la qüestió va passar a ser Xipre, o Rodes, després Malta i el Mediterrani Occidental durant el segle XVI fins la batalla de Lepant el 1571.

LA CAIGUDA DE CONSTANTINOBLE I L'IMPERI OTOMÀ

A la dissolució del sultanat seljúcida de Rüm durant el segle XIII⁴⁰, a causa de l'arribada dels mongols i el seu establiment a Orient Mitjà, que va desestabilitzar tota la regió, tribus turques senceres van veure's forçades a instal·lar-se a Anatòlia occidental, a la frontera amb Bizanci. Els líders d'aquestes tribus van fundar petits principats turcs a Anatòlia a costa del territori bizantí. Els emperadors de la dinastia Paleòleg, que havien recuperat Constantinoble l'any 1261, tenien als Balcans la seva prioritat davant l'enfortiment de regnes balcànics com Bulgària o Sèrbia, i la presència persistent dels llatins a Grècia, cosa que els va fer descuidar els territoris anatòlics i van així afavorir la creació d'aquests principats turcs⁴¹. El motor ideològic d'aquests principats, formats per elements encara nòmades en molts casos, per justificar la seva expansió territorial, era el *gazá*, la guerra contra l'infidel cristià⁴². D'entre tots els líders fronterers, a inicis del s. XIV va destacar Osman, que va prendre el títol de *Gâzi*, guerrer de la fe, iniciador de la dinastia osmanlí, també coneguda com a otomana. Les seves victòries, esperonades per l'esperit del *gazá*, van permetre la supervivència, la consolidació i l'expansió del principat fronterer, que va adoptar formes administratives seljúcides pel seu funcionament, i van tractar a les poblacions gregues conquerides amb certa tolerància i amb voluntat d'assimilació⁴³.

La dinastia otomana marca la diferència respecte dels altres principats turcs quan aconsegueix posar els peus a Europa, gràcies als conflictes dinàstics a l'Imperi Bizantí. L'any 1346 Orhan, fill d'Osman i nou *bey* dels osmanlís, va establir una aliança amb Joan Cantacuzè, que pretenia el tron de Joan V Paleòleg. Els turcs van aprofitar l'ocasió per a guanyar possessions a la Tràcia Occidental, com la ciutat de Gal·lípoli, permetent el pas d'exèrcits i població per l'istme i sense cap intenció de tornar-les. Aquest esdeveniment va causar una forta commoció a Bizanci i també Occident, conscients ja de l'amenaça que representaven els otomans⁴⁴. Les conquestes d'Orhan a Europa van engrandir les seves possessions a Anatòlia, doncs molts turcs van voler formar part d'un principat tan victoriós

⁴⁰Després de la victòria dels mongols a la batalla de Kösedag l'any 1243 el sultanat de Rüm (de "Roma", degut a que els bizantins s'autodenominaven *rhomaioi*) va persistir, com a vassall de l'Ilkhanat mongol de Pèrsia, fins l'any 1307, però la seva decadència va permetre la creació i consolidació dels principats *gâzi* com el d'Osman, que posteriorment esdevindria hegemònic per sobre de la resta fins a desenvolupar l'estat conegut com a Imperi Otomà.

⁴¹INALCIK, H. *The Ottoman Empire*(1973) p. 5

⁴²Ibidem. p. 6

⁴³Ibidem. pp. 6-7

⁴⁴Ibidem. p. 9

contra els cristians⁴⁵. El prestigi i les conquestes, doncs, constituïen un element de cohesió social i un afermament del lideratge adquirit per part de la dinastia otomana per sobre d'altres *beys* o prínceps turcs.

Sota el lideratge de Murat I l'emperador Joan V no va tenir més remei que declarar-se vassall dels otomans per tal de poder mantenir el tron i la ciutat de Constantinoble, ja envoltada de territoris ocupats pels turcs. No sols l'afeblida Bizanci va haver de retre homenatge al nou soldà otomà, sinó també els regnes de Bulgària i Sèrbia, conscients de la superioritat turca als Balcans⁴⁶. Murat va morir assassinat just abans de cèlebre batalla de Kosovo l'any 1389, que va afermar la supremacia militar otomana, i va ser succeït per Baiazet, el seu fill. Aquest rebé el sobrenom de *Yildirim* (el llampec) degut al seu caràcter impetuós. Després de derrotar els croats i a Segimon d'Hongria a Nikopolis l'any 1396, va esdevenir senyor d'un veritable imperi que abastava del Danubi fins a l'Èufrates, i va posar setge a Constantinoble, doncs va jutjar que havia de ser la capital natural d'aquell nou imperi⁴⁷. La ciutat es va salvar perquè Baiazet es va veure obligat a aixecar el setge degut a l'amenaça oriental que suposava Tamerlà el tàrtar. Aquest va derrotar els turcs a Ankara l'any 1402 i va fer presoner a Baiazet. Aquest fet va donar cinquanta anys més de vida a l'Imperi Bizantí, però només va afeblir per un temps el poder dels otomans, que es van enfrontar entre ells pel poder⁴⁸. Aquest lapse de temps no es va saber aprofitar per part dels bizantins per a preparar-se adequadament o per concretar la Unió de les Esglésies i reforçar els vincles amb Occident, vinculant-lo a la defensa de Constantinoble, sinó que va fer que Occident oblidés de cop i volta la qüestió turca, i tornés als conflictes entre els diferents regnes i territoris cristians.⁴⁹

Les lluites intestines van desembocar en els governs de Mehmet I i Murat II, els dos de temperament pacífic⁵⁰. Tanmateix, Murat va posar setge a Constantinoble el 1422, però els problemes interns i la manca d'armes de setge el van fer abandonar el cercle a la ciutat. Va haver de fer front a problemes interns i a un altre intent de croada, que va desfer derrotant l'exèrcit croat el 1444 a Varna. A la seva mort, l'any 1451, Murat II llegava al seu hereu Mehmet un sòlid imperi. Aquest tenia només dinou anys, havia rebut una magnífica formació i tenia un únic propòsit quan va ascendir al tron, la conquesta de Constantinoble⁵¹.

Mehmet II *Fatih*: motivacions i justificacions per la conquesta

La historiografia sempre va donar gran importància al caràcter del jove soldà otomà, fins al punt de considerar-lo decisiu i transcendental en la conquesta de Constantinoble. Estava

⁴⁵RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) p. 73

⁴⁶Ibidem. pp. 76-82

⁴⁷INALCIK, H. Op. cit. p. 16

⁴⁸RUNCIMAN, S. Op. cit. (1965) p. 34

⁴⁹Ibidem. pp. 35-36

⁵⁰Ibidem. pp. 89-90

⁵¹Ibidem. p. 117

decidit a triomfar allà on el seu pare Murat i el seu besavi Baiazet havien fracassat, i superar així en èxit i glòria a tots els seus avantpassats⁵². Aquesta qüestió no és trivial. Després de la derrota i captura de Baiazet a Ankara l'any 1402, disminueix el prestigi que la dinastia otomana havia aconseguit amb les seves victòries i conquestes a Europa, i antics emirs independents comencen a qüestionar el lideratge de la família otomana. Tant Mehmet I com Murat II van haver de sufocar revoltes internes i intents de desbancar-los. Tal vegada Mehmet II era conscient d'aquesta situació i va pensar que li calia un gran cop d'efecte per aconseguir fidelitzar els seus vassalls, i que Constantinoble era el millor possible. La capital desitjada per al seu imperi, que garantia la pervivència i la connexió entre els seus territoris europeus i asiàtics, i que de ser conquerida ja no suposaria cap amenaça, per afeblit que estigués el poder bizantí⁵³. A la mort de Murat II la sensació general tant a l'Occident com a l'Orient cristià va ser d'alleugeriment⁵⁴, doncs era succeït per un noi de dinou anys, considerat incompetent i incapaç de continuar la brillant carrera militar del seu pare. La seva política inicial, marcadament pacífica, signant tractats amb les potències occidentals i fins i tot jurant respectar la integritat de Constantinoble, van confirmar en un primer moment aquesta impressió de feblesa o si més no de manca d'agressivitat. Amb l'excepció de l'humanista Francesco Filelfo, que va escriure a Carles VII de França demanant que encapçalés una nova croada contra el Turc aprofitant la inexperiència i incompetència del jove Mehmet⁵⁵. Tanmateix, la política adoptada per Occident va ser altra vegada la despreocupació respecte la qüestió d'orient, després dels fracassos de croada a Nikopolis i a Varna, i donat que la major part dels reialmes i territoris d'Europa estaven en guerra uns amb altres.

Mehmet II, que es guanyaria el 1453 el sobrenom de *Fatih*, és a dir, conqueridor, va treure del seu error a tots els qui creien que era un vailet inofensiu. Allà on el rei Darius de Pèrsia va construir el seu pont de vaixells per envair Grècia, a la riba europea del Bòsfor, davant mateix de Constantinoble, va ordenar erigir la fortalesa de Rumeli Hisar, que junt amb la que dominava la zona asiàtica, l'Anadolu Hisar, construït en temps de Baiazet, li donava un control total sobre el pas de l'estret i posava en evidència les seves intencions de conquerir Constantinoble. Coneguda en turc com a *Bogaç kesen*, o en grec com a *Laimokopia*, el seu significat venia a ser "el ganivet de l'estret" o "el ganivet a la gola", i realment va suposar l'inici del bloqueig de Constantinoble i del comerç de les repúbliques italianes amb el Mar Negre⁵⁶. Durant el setge de 1453, el geni i la determinació de Mehmet es van posar de manifest, pels ingents recursos materials i humans que va posar al servei de la conquesta, i per les seves solucions brillants, que per a Zweig el situen entre els grans genis estratègics

⁵²ZWEIG, S. Op. cit. p. 38 «Zweig s'erra quan diu que Baiazet és avi de Mehmet II, ja que oblida a Mehmet I, fill de Baiazet i pare de Murat II, potser perquè va regnar durant l'interregne posterior a la captura de Baiazet per Tamerlà o perquè no va posar mai setge a Constantinoble, com sí van fer Baiazet i Murat II».

⁵³RUNCIMAN, S. Op. cit. pp. 7-8

⁵⁴Ibidem. pp. 110-111

⁵⁵BABINGER, F. *Mehmet the Conqueror and his time* (1978). pp. 67-68

⁵⁶Ibidem. pp. 76-77

com Annibal o Napoleó, traslladant la seva flota a l'interior del Corn d'Or a través de la muntanya i agafant per sorpresa els vaixells bizantins i italians, que es creien protegits per la cadena que tancava l'estuari i impedia l'entrada de la flota turca⁵⁷. Les fonts de l'època en destaquen la seva crueltat, ambició i fanatisme religiós, contraposat a la seva cultura, que podríem denominar humanística, i la seva intel·ligència, que feia del soldà un governant hàbil i reformista⁵⁸.

La conquesta de Constantinoble ofería més justificacions que les merament geopolítiques i estratègiques, que derivaven de la visió imperial que Mehmet II tenia dels seus dominis⁵⁹ i que requerien una capital com l'antiga Bizanci, que el soldà conqueridor va rescatar de la decadència en que es trobava des de la IV Croada i la conquesta llatina de 1204. Hi havia, també, motivacions religioses que cal observar amb atenció. La idea de *yihad*, que es troba a l'ADN de la dinastia otomana, l'expansió de la fe islàmica i fer-la arribar a una ciutat associada tan clarament al cristianisme suposava un al·licient per a la conquesta, i convertia l'empresa, als ulls dels creients, en un cas de guerra justa que no requeria molta més justificació. La tradició del profeta, el *hadith*, esperonava també la conquesta, ja que segons aquesta tradició Muhammad hauria afirmat que «vosaltres (els musulmans) conquerireu Kustantiniyya; salut al príncep i a l'exèrcit que ho aconseguixin». Amb aquests elements al seu favor, de cara a la comunitat musulmana la conquesta quedava plenament justificada. Encara més, durant el setge a la ciutat van trobar a les afores un enterrament musulmà, que el soldà va aprofitar a favor de la seva causa al presentar-lo com 'Abu Ayyub Khalid ben Zaid, un dels companys del Profeta, mort davant Constantinoble l'any 47 de l'Hègira⁶⁰, i per tant aquesta troballa convertia Constantinoble en lloc sagrat per l'Islam i la vinculava a aquesta confessió⁶¹.

Aquest argumentari, però, no podia aspirar a convèncer la comunitat cristiana, que era certament nombrosa als territoris dominats pels otomans, ni tampoc a la cristiandat occidental, que mai va deixar de considerar Constantinoble com un llegat del cristianisme, i per tant no reconeixien cap legitimitat en la conquesta otomana. Mehmet Fatih es presenta, en un intent d'aprofitar la càrrega ideològica que representa Constantinoble i la seva vinculació amb l'Antiguitat i l'hellenisme, com el successor directe d'Alexandre Magne (Iskender), i legitimat a governar l'Imperi Bizantí no sols per la seva força sinó pel parentiu directe amb les dinasties Paleòleg o Comnèn, que el vinculaven als emperadors romans d'Orient⁶². Per tant, i segons aquest argumentari la conquesta de Constantinoble és un element de continuïtat històrica, no un trencament, com el volen veure els cristians, que

⁵⁷ZWEIG, S. Op. cit. pp. 51-53

⁵⁸PERTUSI, A. *La Caduta di Constantinopoli*. Vol. 1. Mondadori (2012), p. 15-16

⁵⁹DE BUNES, M. A. *Legitimación y deslegitimación de la conquista de Constantinopla a Constantinopla 1453, Mitos y realidades* (2003), pp. 299-300

⁶⁰Any 573 segons el calendari cristià.

⁶¹Ibidem. pp. 309-310

⁶²Ibidem. pp. 306-307

dóna nova força a la decadent Bizanci sota un nou Imperi, turc i musulmà, però respectuós amb els súbdits cristians i amb les seves ordenacions legals anteriors a la conquesta. El seu prestigi com a conqueridor, ja que com diu el cronista turc Tursun Beg Constantinoble era «la jove esposa que havien pretès tants reis i sultans de l'islam», el respecte pel llegat clàssic grecoromà i l'embelliment de la capital després de segles de decadència volien evidenciar la superioritat de l'islam per sobre del cristianisme, i junt amb les possibilitats que oferia el servei a l'Estat com a geníssers (*yeniçeri*), tampoc resulta estrany pensar que per a molts fills de cristians la conversió a l'islam no fos forçada, sinó el resultat d'una important elaboració ideològica que justificava el poder otomà com a hereu de Roma, i al seu sobirà com a «Senyor dels dos Continents i els dos Mars».

ELS HEREUS ESLAUS DE BIZANCI. MOSCOU I LA TERCERA ROMA

Si el Concili de Florència va representar un intent desesperat per part de l'emperador Joan VII d'obtenir l'ajut militar d'Occident contra els turcs, en contra de la opinió de bona part de la població de l'Imperi, que no guardava més estima als llatins que als propis otomans, al món eslau ortodox aquest concili va ser vist com una veritable traïció a l'ortodòxia. La Unió de les Esglésies va fer decaure els vincles entre els grecs i el món eslau ortodox, devaluant la figura de l'Emperador i el que Bizanci representava per a aquests pobles⁶³. Només el Patriarcat de Constantinoble, que gaudia de la primacia d'entre els patriarcats ortodoxos va mantenir el seu prestigi i influència. Malgrat aquesta desafecció cap al món grec que girava l'esquena als plantejaments de l'Església ortodoxa per tractar de sobreviure, la caiguda de Constantinoble va estendre un sentiment d'horror arreu de la comunitat ortodoxa, i trobem diverses manifestacions culturals al respecte com cançons i poemes, siguin originals o ecos de les gregues. Aquestes manifestacions culturals alimenten el mite de la Caiguda, motivat també per la por als otomans⁶⁴.

La conquesta otomana dels Balcans deixa el principat rus de Moscou com l'únic territori de confessió ortodoxa que manté la seva independència, i per tant Moscou esdevé la capital de l'ortodòxia en substitució de Constantinoble. La Caiguda de Constantinoble es percep com un càstig de Déu per la traïció de l'ortodòxia a Florència, i com els russos es consideraven els únics que es mantenien rectes en la fe i no estaven sotmesos pel poder otomà, van començar a considerar Moscou com la Nova Constantinoble, o la «Tercera Roma». Per a tal cosa van fer magnificar la seva herència bizantina, adoptant i imitant les tradicions i cerimonials per a tal de presentar-se com a successors dels emperadors d'Orient.

Ara bé, sense arribar a negar aquesta voluntat d'assimilar l'herència bizantina i crear el mite de la Tercera Roma, D. Obolensky ha plantejat que aquest procés ha estat magnificat pels

⁶³OBOLENSKY, D. *The Byzantine Commonwealth* (1971) p. 362

⁶⁴Ibidem. pp. 362-363

historiadors moderns i que si més no hi ha elements que juguen a favor d'aquesta ideologia imperial de la Tercera Roma i d'altres que hi juguen en contra o que presenten contradiccions aparents amb aquest concepte.

La vinculació amb la darrera casa imperial, els Paleòleg, es produeix l'any 1472, amb el matrimoni entre el Gran Duc Ivan III i Zoe Paleologuina, neboda de Constantí XI, el darrer emperador⁶⁵. S'adopten els cerimonials de coronació i l'àliga bicèfala, escut d'armes dels Paleòleg, i s'adopta el títol de tsar, que prové de cèsar, una de les denominacions de l'emperador de Bizanci o del seu hereu, l'any 1547 per Ivan IV. No es reclama, però, l'herència política o territorial de l'Imperi, sinó l'herència simbòlica i la seva preeminència al món ortodox. El títol de tsar també podria ser, per influència de la dominació dels mongols sobre els russos, una assimilació del tàrtar "khan"⁶⁶, que en darrer terme provindria també del llatí *caesar* i que també ha donat lloc a la denominació germànica de kàiser entre d'altres. L'emancipació religiosa s'obté el 1589 amb la creació del patriarcat de Moscou, que per ser de nova creació es situa al darrer lloc en la jerarquia patriarcal, és a dir, rere Constantinoble, Alexandria, Antioquia i Jerusalem, amb la qual cosa s'arriba a una emancipació religiosa, però en cap cas a una situació de preeminència per damunt dels altres patriarcats⁶⁷.

L'assimilació del llegat bizantí no té cap ressò a la política exterior del Principat de Moscou dels segles XV-XVI, marcada pel conflicte i les disputes amb el regne lituano-polonès per Ucraïna, territori que havia constituït el Principat de Kiev i del que provenia el propi Gran Ducat de Moscou. Durant aquest temps es va mantenir la pau amb els otomans perquè no convenia obrir un altre front al Caucas o als Balcans contra un enemic com els turcs⁶⁸. Tot i les reivindicacions com a hereus de Bizanci, i malgrat mantenir-se allunyats del Papat i el catolicisme, els prínceps de Moscou van donar un nul recolzament als intents occidentals de croada i reconquesta de Constantinoble, ja que això hauria compromès la seva política de recuperació d'Ucraïna contra els polonesos. Aquesta política exterior bé permetria denominar Moscou, com fa Obolensky, com una «Segona Kiev», enlloc de «Tercera Roma», doncs els russos són conscients que, malgrat que pretenguin assumir l'herència bizantina, les seves pròpies arrels provenen de l'antic Principat de Kiev⁶⁹. L'abast universal de l'autoritat del tsar s'aplica en termes nacionals, o com a molt a nivell del món eslau, però no es va més enllà, com sí entenien els bizantins la figura del *basileus* o *autokrator*. En darrer terme, si ha restat la idea d'herència bizantina vinculada a una política russa amb l'objectiu de reclamar l'herència política i territorial de l'antic Imperi Bizantí, començant per la mateixa Constantinoble, i que pretén exercir un patronatge sobre les comunitats ortodoxes i especialment les d'ètnia eslava, aquesta és la política de la Rússia Tsarista, en especial dels segles XVIII i XIX, però no la del Gran Ducat de Moscou dels segles XV i XVI.

⁶⁵Ibidem. p. 364

⁶⁶Ibidem. p. 364

⁶⁷Ibidem. pp. 364-365

⁶⁸Ibidem. p. 365

⁶⁹Ibidem. p. 366

LA SIGNIFICACIÓ DE LA CAIGUDA DE CONSTANTINOBLE AL MÓN GREC: ELS «PLANYS»

Fi de Bizanci, fi del món: la concepció escatològica bizantina i el mil·lenarisme

La idea d'Imperi Bizantí gira al voltant de les idees d'imperi universal, romà, hel·lè i cristià. La pròpia natura de l'Imperi estava vinculada a Déu, i, segons havia teoritzat Eusebi de Cesarea al segle IV, l'Imperi Romà, en la seva versió cristiana, era la plasmació de l'ordre diví i la representació del regne de Déu a la Terra. Aquesta concepció, que no va resistir les invasions bàrbares del segle V a Occident, i va ser substituïda per la de Sant Agustí i la dicotomia «Ciutat de Déu, Ciutat Terrenal», es va mantenir amb força a Orient. Les llegendes deien que Constantinoble havia estat fundada pels mateixos àngels i que estava protegida per la mare de Déu, i una ciutat així no podia mai ser conquerida⁷⁰. Per altra banda, el pensament bizantí estava imbuït d'un pessimisme existencial, i les profecies que vaticinaven la caiguda de la ciutat i la fi de l'Imperi eren nombroses. Tant és així que la caiguda de la ciutat de 1453 va estar precedida de senyals que la població va interpretar inequívocament amb el que seria la posterior conquesta otomana⁷¹. Les interpretacions de la Visió de Daniel, de l'Apocalipsi i d'altres escrits de caràcter escatològic, que predeien la fi del món, al món bizantí anaven lligades al destí de Constantinoble i de l'Imperi. Si l'Imperi era la translació del Regne de Déu a la terra, la seva fi només tenia una conseqüència lògica, que era l'inici del Regne de l'Anticrist. Aquesta és la raó que fa que a Mehmet II se l'equiparés en moltes ocasions a l'Anticrist, no tant per ser musulmà sinó per ser el responsable de la fi de l'Imperi Bizantí⁷². La noció de la successió dels Imperis, dels quals els bizantins es consideraven el darrer, després del qual venia el regne de l'Anticrist, alimentava aquest pensament mil·lenarista. Aquests pensaments es contraposaven amb altres pensaments d'origen religiós que vaticinaven la victòria final del cristianisme per la intercessió divina o d'algun personatge mític com ara el darrer Emperador, que reconquerirà la ciutat als infidels⁷³.

Les manifestacions culturals gregues després de la 1453: els «*threnoi*» o «planys» per la Caiguda de Constantinoble

La manifestació cultural que millor reflecteix com va afectar al poble de Bizanci la conquesta de Constantinoble va ser la poesia, en forma del conegut com a *threnos*, cant fúnebre, el lament per la caiguda de la ciutat i de l'Imperi. Aquests poemes es van

⁷⁰Runciman S. Op. cit. (1965) p. 244

⁷¹GIL, J. *El fin del Imperio bizantino y su proyección escatológica a Constantinopla 1453, Mitos y realidades* (2003), pp. 33-37

⁷²Ibidem. pp. 39-42

⁷³BRAVO, A. *Fin del mundo y fin de Constantinopla en las fuentes griegas a Constantinopla 1453, Mitos y realidades* (2003), pp. 109-133

compondre al món grec fins molt després de la conquesta otomana, doncs cal entendre la transcendència del fet per a aquell poble, que ja hem dit que van assimilar a l'Apocalipsi ni més ni menys. Aquests poemes podien ser més o menys cultes i altres estar més propers a la cultura popular, tot i que tots ells presenten característiques comunes que els constitueixen en un gènere únic⁷⁴. L'explicació que es dona per la pèrdua de la ciutat acostuma a recaure en els pecats i les males accions dels cristians, que són castigats per l'acció divina⁷⁵. Poden ser molt descriptius, tant en el que es refereix a l'imaginari de Constantinoble, que és presentada de manera totalment idealitzada, com en l'exèrcit assetjant, del que se'n destaca la seva superioritat numèrica i la terrible gran bombarda que va enderrocar els murs de la ciutat⁷⁶. L'episodi central dels planys es centra en el saqueig i el pillatge de la ciutat per part de la tropa otomana, tal i com el soldà els hi havia promès, durant tres dies. La figura aberrant de Mehmet II, comparat amb l'Anticrist es contraposa a la de Constantí, del que es destaca la seva actitud heroica en la defensa de la ciutat, i es relaciona amb Constantí el Gran, fundador de la ciutat⁷⁷. En darrer terme, molts d'aquests poemes al·ludeixen a una futurible reconquesta de la ciutat, sia per via dels francs d'Occident, o dels russos del nord, convertint el poema en una crida a l'acció armada per part dels poderosos que havien de revertir la situació en que es trobaven en aquell moment⁷⁸.

L'ECO DE LA CAIGUDA A LA CORONA D'ARAGÓ I EL SEU REFLEX A LA LITERATURA CATALANA

Reescrivint la història: **Tirant lo Blanc**

Podem trobar un rastre literari més important referit a la conquesta de Constantinoble a la Corona d'Aragó que als altres regnes peninsulars, cosa que no ha d'estranyar tenint en compte la vocació mediterrània que va desenvolupar al llarg de l'Edat Mitjana la Corona d'Aragó. Més enllà de les cròniques que donen constància de la coneixença de l'esdeveniment i de la transcendència que li concedeixen, existeix un món literari en el que es pot copsar la importància que va tenir dins l'imaginari col·lectiu. Un exemple dins el gènere de la novel·la de cavalleries és l'anònim *Curial e Güelfa*, que s'ambienta en la lluita contra els turcs infidels, tot i que en un moment cronològic anterior a la caiguda de la ciutat. Probablement l'exemple més conegut dins la literatura catalana és el llibre de cavalleries escrit pel cavaller valencià Joanot Martorell pels volts de 1460, *Tirant lo Blanc*. El Tirant presenta un heroic cavaller que s'embarca en la defensa de Constantinoble i l'Imperi

⁷⁴GARCÍA, R. *Trenos por Constantinopla* (2003) p. 18

⁷⁵Ibidem. p. 19

⁷⁶Ibidem. p.18-19

⁷⁷Ibidem. p. 21

⁷⁸Ibidem. p. 48

Grec contra els turcs, amb un final que difereix de la realitat, doncs Tirant aconsegueix salvar la ciutat del desastre. En el seu Tirant es detecten trets i paral·lelismes amb Roger de Flor, cabdill de la Companyia Catalana dels almogàvers, que com Tirant va combatre els turcs i va ser recompensat amb la mà de la filla de l'Emperador⁷⁹. També, i recurrent en aquest cas a un personatge contemporani a la caiguda de Constantinoble, el voivoda Juan o Janos Hunyadi, que va aconseguir importants victòries contra els turcs com a la batalla del Danubi de 1448. Fins i tot l'epítet de *Blanc* de Tirant podria ser degut a Hunyadi, que era conegut com *Valacus* o *Blac*, que hauria esdevingut finalment «Blanc».⁸⁰

La poesia en català sobre la Caiguda de Constantinoble

De la mateixa manera que en la prosa trobem exemples, que potser no es poden considerar obres cabdals de la literatura catalana, com sí és el cas del Tirant lo Blanc, però que resulten tant o més interessants per a l'estudi de la caiguda de Constantinoble, ja que podem considerar la poesia, més que no pas la prosa, un vehicle d'expressió sentimental, i els poemes que s'han conservat amb aquesta temàtica reflecteixen molt millor l'efecte emocional que va desfermar la notícia de la caiguda de Constantinoble que no pas el Tirant, la finalitat del qual és una altra. És vital per a aquesta qüestió el mecenatge d'Antoni Sapllana, que va prometre una joia al millor poema que exhortés a la Croada⁸¹. Els autors d'aquests poemes són prohoms barcelonins com Francí Joan Puculull, Pero Martines, Joan Berenguer de Masdovelles o el notari Joan Fogassot, que havia rebut la notícia de la caiguda a la cort napolitana del Magnànim⁸². No obstant, també han arribat poemes d'autoria anònima que també fan referència als fets de 1453. Aquests *Complants* anònims presenten influències dels *Lamenti* o *Pianti* italians, i dels *trenos* grecs. Els poemes presenten una mateixa temàtica i estructura, dividint-se en estrofes de vuit versos decasíl·labs, que era la forma mètrica més emprada pels poetes catalans del s. XV⁸³. Com en el cas de la poesia grega, les exaltacions religioses, les descripcions de la ciutat i de les iniquitats del saqueig, i tenen capital importància les crides a la Croada, que com ja hem vist en un altre epígraf del present treball, van ser debades. Hi ha alguns personatges que són recurrents als poemes i als que es dirigeixen aquestes demandes d'organitzar la guerra santa. Dos d'ells són el rei Alfons el Magnànim i el papa Calixte III, que era d'origen valencià. Altres sorprenen per la seva llunyania, així que hem de suposar que el seu prestigi havia de ser gran com per representar semblant esperança, tot i que podem suposar que també la llunyania alimentaria la imaginació i la fabulació. Un d'ells és el *Mestre de Perusa* i la seva ordre de cavallers. Es refereixen a la Ordre Teutònica instal·lada a Prússia, que posseïa un exèrcit victoriós que s'havia distingit a l'Europa Oriental contra els pagans, i que per això havia assolit gran

⁷⁹DÍAZ, P. *El eco de la caída de Constantinopla en las literaturas hispánicas a Constantinopla 1453, Mitos y realidades* (2003) pp. 343-344

⁸⁰Ibidem. p.344

⁸¹DE RIQUER, I. *Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble* (1997) pp.17-18

⁸²Ibidem. pp. 7-8

⁸³Ibidem. p. 22

prestigi entre els escriptors catalans, que així ho demostren en els seus poemes. L'altre gran aclamat és *Lo Blac Ros*. Aquest segon personatge es correspon amb Joan Hunyadi, amb qui també Martorell es va inspirar per crear el Tirant. Ja hem comentat la deriva de *Valacus* fins a *Blac* o *Blanc*, i resulta més controvertit albirar a què farien referència els autors amb l'epítet Ros, ja que normalment vindria a significar «rus», però Hunyadi no era rus. És possible, però, que fes referència a la Visió de Daniel i a les profecies apocalíptiques que feien referència a pobles de raça rossa (o russa, en funció de la traducció).⁸⁴ En qualsevol cas es postula Hunyadi com a cap militar de la croada per la seva experiència en el combat contra el Turc, i representen l'esperança davant la inacció que atribueixen al seu propi monarca⁸⁵.

CONCLUSIONS

Podem afirmar que la Caiguda de Constantinoble, malgrat ser la crònica d'una mort anunciada (la de l'Imperi Bizantí, s'entén), va ser vist pels seus contemporanis com un fet cabdal i de gran importància. Salvant totes les distàncies i amb perdó per la comparació, que resulta anacrònica però crec que entenedora, cal imaginar una reacció similar a la de la caiguda de les Torres Bessones l'11 de setembre de 2001. Com he tractat d'exposar al treball, els efectes produïts per la caiguda en si varien i presenten particularitats i conseqüències polítiques i ideològiques diferents en funció dels diferents pobles i territoris, des dels grecs fins als turcs, russos o llatins. El que no canvia és la importància que se li dóna al fet en sí, fins al punt de considerar-ho, com van fer molts grecs, la fi del món i l'inici del Regne de l'Anticrist. Ara bé, tot aquest trasbals de les mentalitats no va conduir a cap reacció política ferma contra els otomans, cap resposta d'Occident, com també hem pogut veure. La potència bèl·lica otomana, que va quedar demostrada en el setge de Constantinoble una vegada més, i les dissensions entre els prínceps cristians, als que cometem l'error de recriminar-los una manca de perspectiva o de visió global (com si nosaltres la tinguéssim del nostre propi temps) que no veïen gaire a guanyar en la Croada i sí molt a perdre, van imposar una *realpolitik* en la que, més enllà de juraments, discursos en defensa de la fe i butlles de Croada no hi havia cap voluntat real de reconquerir Constantinoble als turcs. La Unió de les Esglésies va ser la darrera esperança d'un poble que va haver de renunciar a la seva doctrina a canvi d'un ajut que mai va arribar.

Aquest treball m'ha permès realitzar una primera aproximació, encara superficial a la qüestió de la caiguda de Constantinoble, però resulta un bon punt de partença per a futures investigacions. Podria haver-me focalitzat en algun aspecte més concret, qualsevol dels apartats que es tracten en el treball donen molt més de si gràcies als excel·lents treballs publicats i a l'abundància de bibliografia a la que he pogut tenir accés. M'he trobat amb algunes dificultats a l'hora d'emprar bibliografia en altres idiomes, especialment en italià, i

⁸⁴Ibidem. pp. 35-42

⁸⁵Ibidem. pp. 61

considero que en una qüestió com aquesta el coneixement del grec obre moltes més possibilitats. De tota manera resulta satisfactori, com a mínim per a mi, poder relacionar la caiguda de Constantinoble, una data que posa fi a un període de mil anys d'història europea, i fer arribar els ecos de la seva caiguda fins a casa nostra, i poder veure, ni tan sols per sobre o fins i tot imaginar quin efecte va tenir la notícia entre els nostres avantpassats i poder llegir com van reaccionar davant aquesta. Ningú ho va sintetitzar, però, com el cronista polonès Jan Duglosz, amb qui cloc aquest treball, per al qual «la ruina de Constantinopla, tan funesta como previsible, constituyó una gran victoria para los turcos, pero también el final de Grecia y la deshonra de los latinos. Por ella, la fe católica fue atacada, la religión confundida, el nombre de Cristo insultado y envilecido. De los dos ojos de la cristiandad, uno quedó ciego; de sus dos manos, una fue cortada. Con las bibliotecas quemadas y los libros destruidos, la doctrina y la ciencia de los griegos, sin las que nadie se podría considerar sabio, se desvaneció».

BIBLIOGRAFIA

- BABINGER, Franz. *Mehmed the Conqueror and his time*. New Jersey: Princeton, 1978
- BADENAS DE LA PEÑA, Pedro, y PEREZ MARTIN, Immaculada (eds.). *Constantinopla 1453. Mitos y realidades*. Madrid: Nueva Roma, 2003
- DE RIQUER, Isabel. *Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinople*. Vic: Eumo, 1997
- DIEHL, Carlos. *Grandezza y servidumbre de Bizancio*. Madrid: Espasa-Calpe, 1943
- FLORI, Jean. *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*. Madrid: Trotta, 2003
- GARCIA ORTEGA, Rosario, y FERNANDEZ GALVIN, Ana Isabel (trads.). *Trenos por Constantinopla*. Granada: Centro de estudios bizantinos, neogriegos y chipriotas, 2003
- GIBBON, Edward. *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano*. Madrid: Turner, 2006
- HERRIN, Judith. *Bizancio. El imperio que hizo posible la Europa moderna*. Barcelona: Debate, 2009
- INALCIK, Halil. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. Londres, Weidenfeld and Nicolson, 1973
- LÁSCARIS, E. (1960). Los últimos defensores de Constantinopla. *Argensola. Revista de ciencias sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*. N° 42, p. 135-156
- *L'Europa dopo la caduta di Constantinopoli: 29 maggio 1453. Atti del XLIV Convegno storico internazionale, Todi, 7-9 ottobre 2007*. Spoleto: Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo, 2008
- MANGO, Cyril. *Byzantium. The Empire of New Rome*. Londres: Scribner's, 1980
- MARTORELL, Joanot. *Tirant lo Blanc*. València: Tres i quatre, 2005
- NICOL, Donald M. *The last centuries of Byzantium 1261-1453*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999

- OBOLENSKY, Dimitri. *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*. Bungay (Suffolk) Weidenfel and Nicolson, 1971
- OSTROGORSKY, Georges. *Historia del Estado Bizantino*. Madrid: Akal, 1984
- PERTUSI, Agostino. *La Caduta di Constantinopoli. Le testimonianze dei contemporanei*. Fondazione Lorenzo Valla, Mondadori, 2012
- PERTUSI, Agostino. *La Caduta di Constantinopoli. L'eco nel mondo*. Fondazione Lorenzo Valla, Mondadori, 2012
- PICCOLOMINI, Eneas Silvio. *Epístola a Mehmet II*. Madrid: Colección Nueva Roma vol. 20, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003
- PICCOLOMINI, Eneas Silvio. *La Europa de mi tiempo*. Salamanca: Universidad de Sevilla, 1998
- RAVEGNANI, Giorgio. *Bizancio y Venecia. Historia de un imperio*. Madrid: Papeles del tiempo, 2011
- RONCHEY, Silvia. *Lo Stato bizantino*. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi, 2002
- RUNCIMAN, Steven. *Historia de las Cruzadas*. Madrid: Alianza, 2012
- RUNCIMAN, Steven. *La caída de Constantinopla*. Madrid: Espasa Calpe, 1973
- SZWEIG, Stefan. *Momentos estelares de la humanidad*. Barcelona : El Acantilado, 2002
- VASILIEV, A. *Historia del Imperio Bizantino*. Barcelona: Iberia, 1946
- WALTARI, Mika. *El sitio de Constantinopla. La caída del Imperio Bizantino*. Barcelona: Edhasa, 1994

ANNEX DOCUMENTAL

Critòbul d'Imbros⁸⁶Saqueo de la Ciudad

Cuando tuvieron ya bastante muerte y la Ciudad había sido sometida, unos soldados en bandas, escuadras y grupos, volvieron a las casas de los ricos para saquear y expoliar; otros fueron a saquear las iglesias; otros, aisladamente, se lanzaron a los palacios públicos y privados a por botín, a robar, saquear, asesinar, violar, a tomar cautivos a hombres, mujeres, niños, ancianos, jóvenes, sacerdotes, monjes, a gente, en fin, de toda edad y condición.

Era un espectáculo terrible de ver, desolador y que sobrepasa cualquier tragedia: mujeres jóvenes y prudentes, nobles y de buena familia que, en la mayoría de los casos, vivían retiradas y que nunca habían salido del patio de sus casas; doncellas bellísimas y distinguidas, de ilustres familias, que hasta entonces jamás habían estado expuestas a las miradas de los hombres, unas eran arrancadas por la fuerza de sus estancias, raptadas brutal y vergonzosamente; otras, mientras aún dormían, se encontraron con una horrorosa pesadilla: hombres espada en ristre, con las manos ensangrentadas por el crimen, resoplando furiosos, con miradas sanguinarias, enrojecidos de las peores abyecciones, una masa indiscriminada de gente de toda raza y nación que, como fieras salvajes y crueles, irrumpían en las casas arrastrando a las muchachas sin piedad, desgarraban sus ropas, las forzaban, las sacaban brutalmente y las violaban por las esquinas. ¿Qué no hicieron de horrible? Cuentan que muchas de ellas, impresionadas sólo de ver y oír algo tan horrible a punto estuvieron de morir.

Entrada del sultán en la Ciudad, su visita por toda ella y su dolor

A continuación el sultán entró en la Ciudad y admiró su extensión y emplazamiento, su esplendor y su belleza; el número, magnitud y hermosura de sus iglesias y edificios públicos, de las villas particulares y de las casas comunales, también de las de los nobles, y admiró además la disposición del puerto y de las atarazanas, así como la privilegiada posición de que, por naturaleza, gozaba la Ciudad; en una palabra, quedó asombrado de toda su construcción y ornato.

Pero vio también la magnitud de la destrucción: las casas abandonadas, la completa aniquilación y ruina de la Ciudad. Y entonces lo embargó un gran dolor y remordimiento por la catástrofe y el saqueo; las lágrimas arrasaron sus ojos y con grandes sollozos exclamó conmovido: «¿Qué Ciudad dimos al saqueo y a la desolación!». Tal fue el dolor de su alma [...].

⁸⁶Fuentes de la caída de Constantinopla a Constantinopla 1453, *Mitos y realidades* (2003) pp. 506 i 510

Giorgios Frantzès⁸⁷

Después de muchas discusiones, conciliábulos y proyectos, parecióle bien al glorioso emperador lo siguiente: «No tomar para nada en consideración lo primero porque, una vez convertido en patriarca, sería necesario que todos le prestaran obediencia o, de lo contrario, surgiría una enemistad y un grave conflicto entre él y aquellos que no se sometieran, y que en una situación como la que había, cuando se nos venía encima una guerra desde fuera, tener también una guerra dentro, sería un gran desastre. En cuanto a la mención en la misa, que se haga, en la esperanza de recibir ayuda en el apuro, y cuantos quieran participar que acudan a Santa Sofía y los que no quieran se les exime de responsabilidad y que queden en paz». Esto sucedió el 12 de diciembre y, después de seis meses, ¡se preocuparon tanto de ayudarnos como el sultán de El Cairo!

Aunque Serbia podía enviar dinero a escondidas e incluso, de otra manera, hombres ¿vio alguien un óbolo? Lo que sí es verdad es que enviaron mucho dinero y muchos hombres al sultán que estaba asediando la Ciudad. Hasta los turcos se mofaban de ellos diciendo: «¿Veis cómo hasta los serbios actúan en contra de vosotros?»

¿Qué cristianos mandaron un óbolo o un soldado de ayuda, abiertamente o a escondidas? ¿Acaso el emperador de Trebisonda, o los valacos, o los georgianos?

Los húngaros enviaron legados a los turcos para decir: «Hemos concertado la paz con vosotros con la condición de que también la concertéis con la ciudad; si no es así, romperemos el acuerdo». La embajada llegó más o menos durante la semana en la que los turcos se preparaban para atacar y, si hubieran tomado la Ciudad, les habrían dicho: «¿Veis cómo la hemos tomado? Ahora largaos: podéis estar con nosotros en paz o en guerra, como os plazca» -eso fue lo que pasó y eso fue lo que se les dijo [...].

⁸⁷Ibidem p. 521

Ducas⁸⁸

Entonces los turcos, en medio de saqueos, matanzas y apresamientos, llegaron al templo, cuando aún no había transcurrido la primera hora del día²² y hallando las puertas cerradas, las echaron abajo sin tardar. Entraron armados con espadas y tras contemplar a la numerosísima multitud, cada uno puso ataduras a su propio cautivo; pues no había nadie que se opusiera o que no se entregara como un cordero. ¿Quién podrá contar aquella desgracia? ¿Quién aquellos lamentos, los gritos de los niños, el llanto y el clamor de las madres, las protestas de los padres? Todos los turcos buscaban a la doncella más delicada. A la monja más hermosa que hasta entonces había sido de uno solo, otro señor la arrebató y encadenó. Mientras tiraba de ella, los cabellos se le desmadejaban, quedaban al desnudo su pecho y su senos, extendía sus brazos. Entonces la sirvienta era atada junto a la señora, el señor junto al esclavo, el archimandrita junto al hermano portero, los jóvenes delicados junto a las doncellas, doncellas a las que no veía el sol, doncellas a las que el mismo que las había engendrado apenas podía ver y que ahora se veían arrastradas, pues si se resistían con violencia, eran azotadas. Los raptos querían llevarlas a algún lugar y, tras dejarlas a buen recaudo, volver para conseguir un segundo botín y un tercero. Se daban prisa los bandidos, instrumentos de la venganza de Dios. Fue digno de verse cómo todos fueron atados en una sola hora: los hombres con cuerdas, las mujeres con su propio velo. Y se veían interminables filas saliendo del templo y de su santuario como manadas y rebaños de ovejas. Lloraban, se lamentaban, pero no había quien se compadeciese.

[...] Mehmed obró de igual forma con los grandes señores y altos funcionarios de palacio que había comprado; a todos, tras enviarles el verdugo, los decapitó. A sus mujeres e hijos, sin embargo, a las hermosas niñas y a los apuestos muchachos los entregó al jefe de los eunucos para que los custodiara en su nombre. El resto de cautivos fueron entregados por él mismo al cuidado de otros hasta que pudieran ser trasladados a la otra Babilonia, esto es, Adrianópolis.

Oh Constantinopla, capital de todas las ciudades! ¡Oh, Constantinopla, centro de los cuatro puntos cardinales! ¡Oh Constantinopla, Constantinopla, orgullo de cristianos y exterminio de bárbaros! ¡Oh Constantinopla, Constantinopla, segundo paraíso que brotas hacia Occidente, pleno de hermosas plantas y frutos espirituales!

⁸⁸Ibidem pp. 550 i 560

Trenos⁸⁹

TRENO POR CONSTANTINOPLA

Treno, llanto, lamento, gemido y pena,
 aflicción inenarrable cayó sobre los romanos!
 Perdieron su casa, la ciudad santa,
 su confianza, su orgullo y su esperanza.

¿Quién lo dijo? ¿quién lo avisó? ¿de dónde llegó la noticia?
 Una nave bajaba hacia la región de Tenedos,

y una galera la encontró, se detiene y le pregunta:
 "Nave, ¿de dónde vienes? y ¿de dónde bajas?"
 "Vengo de la maldición y de la espesa sombra,
 de la tormenta de rayos, del azote del viento;
 vengo de la Ciudad quemada por el rayo.

Yo no llevo cargamento, sino que traigo noticias
 malas para los cristianos, amargas y confusas:
 los turcos' llegaron, tomaron la Ciudad,
 mataron a los cristianos allí y en todas partes".

"Detente, nave, si quieres, para que te pregunte de nuevo:
 ¿se encontraba allí el emperador, el señor Constantino,
 el prudente, el fuerte, el muy valeroso,

el sosegado, el elocuente, el orgullo de los romanos?"
 "Allí se encontraba Dragases, el desafortunado.
 Cuando vio a los perros impíos destruir las murallas,

y que corrían y entraban a pie y a caballo

y segaban a los cristianos como hierba en el prado,
 profundamente suspiró con un gemido y dijo:
 "¡Piedad! ¡qué ven mis pobres ojos!

¡Cómo tengo ojos y veo, cómo tengo luz y miro,
 cómo tengo mente y ando por el desafortunado mundo!
 ¡ Veo que los turcos entraron en la ciudad santa
 y ahora me destruyen a mi y a mi pueblo!"

Miró el desgraciado a su derecha y a su izquierda,
 ve que huyen los cretenses', huyen los genoveses,
 huyen los venecianos, y él se queda.

Habló el desdichado con quemados labios:
 "Vosotros, hijos míos, escapad, poneos a salvo,
 y a mí el desventurado ¿dónde me dejáis?

¡Me dejáis con los perros y en la boca de la fiera! [...]

⁸⁹Extrets de GARCÍA, R. *Trenos por Constantinopla* (2003)

TRENO POR LA TOMA DE LA CIUDAD'

Comencé a narrar el penoso relato
 de Constantinopla, Bizancio al principio,
 la que construyó el más grande entre los emperadores,
 el romano más poderoso en autoridad, el divino Constantino,
 y la nombró con este nombre, 5
 habiendo convocado entonces a los sabios y a los santos padres-
 que eran un número de trescientos dieciocho' -
 y bendijeron a esta ciudad como señora.
 Muchos años después comenzó a ser asediada
 por bárbaros escitas,¹ latinos ⁴ y búlgaros', 10
 Ninguno de estos pueblos era más fuerte que ella.
 Pero en el año seis mil novecientos
 sesenta y uno" la asedian
 los terribles hijos de Agar, la descendencia de Ismael,
 el emir más poderoso de nombre Mohamet, 15
 joven en edad, de sobrenombre otomana.
 Es un poderosísimo jefe, de carácter insolente,
 severo y despiadado, asesino y colérico.
 y durante cuatro meses la asedia'
 con miles de hombres fuertemente armados, 20
 con el cañón ⁸derribó sus murallas,
 y el 29 del mes de Mayo la toma.
 ¡Ay de las desgracias de entonces, dolores y muertes,
 de tus muchos sufrimientos por las hordas de bárbaros!
 De los hombres la muerte rápida, de las mujeres la vergüenza, 25
 de las iglesias desapareció toda la belleza,
 las vestiduras de las iglesias se las llevaron todas,
 como manta de las camas extendieron las sagradas y divinas,
 las esto las de los sacerdotes con mujeres mancillan
 y en cubiertas para los caballos convierten las sagradas vestiduras". 30
 ¡Oh desgracia increíble, oh extraño misterio!
 Gimo, lloro con gran abatimiento de corazón,
 me conmuevo, me turbo, me atormento en mi pena,
 al acordarme de las cosas que te ocurrieron.
 Humo salía de ti, amargo, envenenado 35
 y una nube negra lo esparcía sobre tí [...]

(Texto de A. Papadópulos-Kerameus)

Sobre ti cayeron innumerables hordas,
como langostas salvajes, avispas envenenadas.
Mataron al emperador los perros jenízaros;
se mezcló su sangre con la sangre de muchos.
Mataron a los nobles, los más sobresalientes,
y a los que quedaron que vagaran como extranjeros,
que tuvieran mucha vergüenza, grandes rechazos,
que derramaran abundantes lágrimas en otros lugares.
Eras luz del cielo, astro de Afrodita,
muy brillante lucero, que alumbrabas el mundo,
que alumbrabas y llenabas de rocío toda la tierra,
e iluminabas Génova y Alemania
y más allá Oriente y Antioquía.
Los cuatro patriarcados todos se inclinaban ante ti,
querían tener un emperador romano y a ti como princesa,
única emperatriz, hasta donde la tierra alcanza.

(Texto de G. Zoras)

A ellos los mataron los perros jenízaros,
mataron al emperador aunque era muy valiente,
se mezcló su sangre con la sangre de muchos;
mataron a los nobles que tenían gran riquezas,
y a los que quedaron los hicieron desaparecer,
que vagaran, que mendigaran en otras tierras,
que tuvieran mucha vergüenza y grandes rechazos,
que derramaran ardientes lágrimas, amargo remedio.
Otrora luz del cielo, astro de Afrodita,
reluciente lucero, que alumbrabas el mundo,
que alumbrabas y llenabas de rocío toda la tierra,
que iluminabas Génova y Alemania,
más allá Oriente, y al sur Antioquía.
De Antioquía el obispo, de Venecia el papa,
los cuatro patriarcados a la vez se arrodillaban,
a la vez rogaban tener un señor romano,
para que fuera emperador y rey coronado.